

פרשות נצבים - וילך: האם יש להקפיד על שליח ציבור צדיק

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שלאחר הקורות שיעברו על עם ישראל, הוא יחזור בתשובה, וה' ירחם עליו: "וּשְׁבַתְּ עַד-יָקֻקְךָ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי כָּל אֲשֶׁר-אֲנִי מֵצֶנֶת הַיּוֹם אֲנִי וּבְנִיךָ בְּכָל-לִבְבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ. וְשָׁב יְקֻקְךָ אֱלֹהֶיךָ אֶת-שְׁבוּתֶךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךְ מִכָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִצְךָ יְקֻקְךָ אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה". כפי שראינו בעבר (נצבים שנה ד') דנו הפוסקים, מדוע חזרה בתשובה לא תועיל גם בבית דין של מטה כשם שמועילה בבית דין של מעלה, ואדם שחטא והתחייב עונש, ייפטר מהעונש לאחר שחזר בתשובה:

א. **החיד"א** (שו"ת טוב עין סי' ו', ד"ה ועל) כתב לתרץ, שאכן מעיקר הדין היה מקום לפטור את החוזר בתשובה ממלקות. הסיבה שבכל זאת מכים את החוטא היא, שלא ניתן להאמין לו שאכן חזר בתשובה שלמה, שהרי וודאי שכל אדם שחטא וצריך להיענש, יאמר שחזר בתשובה כדי להתחמק מעונש המוות או המלקות (ולשיטתו נמצא, שלאחר פולגראף, ייתכן שהוא ייפטר מהעונש).

ב. **המבי"ט** (שער התשובה פרק ב') באפשרות הראשונה שהעלה חלוק על דברי החיד"א וסבר, שמאמינים לכל חוטא ששב בתשובה שלמה. הטעם שבכל זאת עליו לקבל עונש הוא שהעונש בא להשלים את הכפרה, וכפי שכותבת הגמרא במסכת יומא לגבי מחלל שם שמיים, שכדי להתנקות לגמרי מחטאו עליו לקבל ייסורים, ולכן אין סיבה לפטור מהעונש. ובלשונו:

"ולכן הייתה התשובה כוללת לכל העונות קלים וחמורים, כי היא הגורמת לאדם שייקרא צדיק ואחריה מקבל העונש בעונות החמורים, ולזה אינה מספקת התשובה לסלק מעליו עונש בית דין מלקות או מיתת בית דין, כי גם שחזר בתשובה בווידי ונחשב צדיק צריך הוא לקבל עונשו."

ג. גישה שלישית עולה מדברי **הרמב"ם** (מורה נבוכים ג, מא), ממנה משמע שאחת הסיבות המרכזיות להענשת החוטא היא הרתעה, ומניעת מעשים נוספים מעין אלו בחברה, 'הנשמעים יראו ויראו'. אם חוטא ידע שניתן לחזור בתשובה ולהימלט מהעונש, אפקט ההרתעה ירד, וממילא יהיה לו ולאנשים נוספים קל לחטוא.

בעקבות התורה הכותבת על החזרה בתשובה של עם ישראל, נעסוק השבוע בתנאים הנדרשים כדי להיות חזן. נראה האם יש הבדל בין חזן בימים נוראים לבין חזן בשאר ימות השנה, והאם יש השלכה לכך בזמן הזה שתפקיד החזן פחות משמעותי מבעבר, שכן הציבור יודע להתפלל לבדו מתוך הסידור ואינו צריך שהחזן יוציא ידיו חובה.

התנאים לחזנות

האם ישנם תנאים הנדרשים על מנת להיות חזן? הגמרא במסכת תענית (טז ע"א) כותבת, שאף על פי שיש בקהל זקן וחכם, אין מעמידים לפני התיבה רק מי שעומד במספר תנאים נוספים. מטופל ואין לו, ויש לו יגיעה בשדה, וביתו ריקם, ופרקו נאה, ושפל ברך, מרוצה לעם, ויש לו נעימה, וקולו ערב, ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות.

א. בעקבות הגמרא הכותבת את דבריה ביחס לשליח הציבור בימי תענית, הבין **הרמב"ם** (תעניות ד, ד) שרק בעת צרה נצרכים תנאים אלו. לעומת זאת בשאר ימות השנה, כתב הרמב"ם בהלכות תפילה (ח, יא) שדי באדם זקן וחכם. הלכה זו דייק מכך שהגמרא כותבת, שאף על פי שיש זקן וחכם בקהל ממנים את בעל כל המעלות. משמע שבדרך כלל די בזקן וחכם.

גם **האור זרוע** (א, קטז) צעד בשיטת הרמב"ם והוסיף, שגם בימים נוראים יש להקפיד על חזן מובחר, שכן ימים אלו נחשבים עת צרה כימי תענית, וכן פסק **הרמ"א** (תקפא, א). יחד עם זאת בוודאי, במקרה בו לא מוצאים אדם בעל כל המעלות, אין הדבר מעכב, ויש לנסות לקחת אדם שיש לו את מקסימום המעלות האפשריות. ובלשון האור זרוע:

"ולהיות שליח צבור קבוע, בעיני (= צריכים) עד שתתמלא זקנו, ואפילו אינו רגיל עדיין. אבל כשהיא עת צרה, כגון עצירת גשמים. או משלחת זאבים. או כל כיוצא בדבר. שהוא סכנת רבים, והוא הדין בראש השנה ויום הכיפורים צריך להיות אדם מופלג שירד לפני התיבה, דתן פרק סדר תעניות, כיצד עמדו בתפילה? מורידין לפני התיבה זקן ורגיל, ויש לו בנים וביתו ריקן, כדי שיהא לבו שלם בתפילה."

ב. **הטור** (או"ח נג) **והשולחן ערוך** (שם, ד) חלקו וסברו שתנאי הגמרא נאמרו לא רק בשעת התענית או בימים נוראים, אלא גם בשאר ימות השנה. עם זאת, השמיטו מספר תנאים השייכים רק לענייני התענית, לדוגמא, הגמרא כותבת שצריך להיות לשליח הציבור יגיעה בשדה. פרט זה משמעותי כאשר מחפשים חזן המתפלל על הגשמים, אך לא בחזן המתפלל ביום – יום.

מדוע הבינו שדין זה נאמר כל השנה, אם הגמרא עוסקת בדיני תענית? ייתכן, שכפי שכתב **המהרש"ל** (שו"ת סי' כ), כיוון שהגמרא לאחר מכן כותבת עיקרון כללי, שכל שליח ציבור שאינו ראוי לפני התיבה עליו הפסוק בירמיהו (יב, ח) "נִתְּנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל-כֵּן שָׁנְאֶתִי", לכן הבינו שגם כל הדברים הנאמרים קודם נאמרו על סתם שליח ציבור. המהרש"ל עצמו חלק על הבנתם ופסק כדברי הרמב"ם, שכן ייתכן שדווקא פסוק זה שייך לכל שאר השנה, ולא שאר התנאים שמשמע ששייכים רק לשעת תענית.

ההשוואה לכהן ולוי

בזמן שבית המקדש היה קיים, עבודת יום הכיפורים היה עושה הכהן הגדול. בעקבות כך כתב **האורחות חיים** (תפילה, עח), שכשם שהכהן נדרש להיות נשוי כפי שכותבת הגמרא בתחילת מסכת יומא, כך החזן בימים נוראים צריך להיות נשוי. בנוסף, משתדלים להקפיד שהחזן יהיה מעל גיל שלושים, גיל עבודת הלויים, המשולים למידת הדין, הקיימת בימים הנוראים.

מה הדין במקרה בו ישנם שני חזנים, שכל אחד נושא במעלה אחת מהשתיים? **הרב וואזנר** (ה, יו טען, שבמקרה זה עדיף חזן נשוי מאשר חזן מעל גיל שלושים, שכן המקור ההלכתי לחזן נשוי מבוסס יותר מאשר מקור הגיל, ואף מופיע בגמרא בתענית דלעיל. מה עוד, שגם גיל שלושים נאמר רק ללויים שבמדבר, ולדורות גם בפחות מגיל זה כשרים לעבודה, וכן כהן כשר כבר מגיל עשרים. עוד הוסיף **המשנה ברורה** (תקפא, יג), שגם אדם הלומד תורה עדיף על מישהו מעל משלושים שאינו קובע עיתים.

לכאורה, כל האמור עד פה ביחס לתכונות החזן, אינו רלוונטי בזמן הזה, וכדי להבין מדוע, יש לפתוח בדברי הגמרא: הגמרא במסכת ראש השנה (לה ע"א) מביאה מחלוקת בין רבן גמליאל לבין חכמים, אודות מטרת תפילת הלחש וחזרת הש"ץ. לדעת רבן גמליאל, תפילת שליח הציבור בקול היא התפילה המרכזית, ומטרת תפילת הלחש היא רק לתת זמן לחזן להתכונן. לדעת חכמים לעומת זאת, תפילת הלחש היא התפילה המרכזית, וחזרת הש"ץ נועדה להוציא ידי חובה את שאינם בקיאים.

עוד מוסיפה הגמרא ונפסק **ברמב"ם** (תפילה ח, י), שדברי חכמים נאמרו ביחס לתפילות של שאר השנה, אך בתפילת ראש השנה ויום הכיפור בהן יש ברכות ארוכות ומורכבות, המצב שונה וגם הבקיאם יכולים לסמוך לכתחילה על שליח הציבור. עם זאת, ברוב המקומות נוהגים **כטור** (או"ח תקצא), שגם היחידים הבקיאם מתפללים, שמא לא יצליחו לעקוב אחרי כל תפילת החזן. ובלשונו:

"ומתפללין הציבור בלחש תפלת מוסף, אף על גב דקיימא לן כרבן גמליאל דאמר שליח ציבור פוטרן דאמר בראש השנה ויום כיפור שליח ציבור מוציא לכל מי שהוא בבית הכנסת ושמעו ממנו התפילה מראש ועד סוף, אפילו אם הוא בקי ויודע להתפלל... מכל מקום מוטב שיתפללו יחידים, כי מי שירצה לצאת בתפלת שליח ציבור צריך שיכווין לכל מה שאומר שליח ציבור, ואם חסר אפילו מלה אחת שלא כיוון לה לא יצא, ואין כל אדם יכול לעמוד בזה."

בפשטות בזמן הזה לדעת חכמים, ניתן לבטל את חזרת הש"ץ, שכן בעוד שבעבר לא היו סידורים, ולכן רבים לא היו יודעים להתפלל והיה טעם לחזור על התפילה למענם, כיום יש סידורים מודפסים וכולם יודעים להתפלל. למרות זאת ולמעשה, כבר הראשונים דנו בשאלה וכתבו שאין לבטל את חזרת הש"ץ, והעלו מספר נימוקים מדוע:

טעם ראשון כתב **הרמב"ם** (שו"ת סי' קמח), שהואיל וחכמים תיקנו חזרת הש"ץ, אין בידינו כח לבטלה (ומדבריו משמע, שמדובר בפגם סמכותי, אין בידינו סמכות לבטל תקנות חכמים). עוד הוסיף, שחכמים קבעו שתמיד יש לומר חזרת הש"ץ, שמא באחד מהמניינים יהיה אחד שלא יודע להתפלל ויצטרכו להוציא אותו ידי חובה, ולא רצו לחלק בין מניינים שיש בהם בקי למניינים שאין.

טעם שני כתב **הרא"ש** (מגילה ג, ז), שלולא חזרת הש"ץ לא יהיה ניתן לענות 'קדושה' ו'מודים', ולכן תקנה זו לא בטלה. **הב"ח** (קד, ג) העיר, שאין די בטעם זה בלבד ויש צורך גם בטעמו של הרמב"ם, שכן לטעמו של הרא"ש היה ניתן להסתפק באמירת שלוש ברכות ראשונות ואחרונות בקול, ולא היה צורך לומר את כל התפילה בקול. עם זאת, גם הרמב"ם זקוק לטעמו של הרא"ש, שכן במצב בו כל העולם יהיו בקיאים (וכמו בזמנינו), אין מקום לחשוש שמא יהיה מניין בו יש אינם בקיאים. ובלשונו:

"ומה שכתב וגם מחזיר התפילה כדי שיענו קדושה אחריו. נראה דאיצטריך נמי להאי טעמא, דלטעמא קמא אם היו כולם בקיאים לא היה צריך להחזיר התפילה, אבל מטעם בתרא כדי שיענו קדושה אחריו, אפילו כולם בקיאים צריך להחזיר התפילה. ומהאי טעמא בתרא לחודיה לא היה צריך להחזיר כל התפילה, כי אם עד אחר קדושה, אבל מטעמא קמא דתיקנו להחזיר כל התפילה להוציא את שאינו בקי לא פלוג רבנן."

ביטול חזרת הש"ץ

א. למרות שהרמב"ם כתב שאין לבטל את חזרת הש"ץ, בפועל מעין ביטול במקומו, ועל פי עדות **רבי אברהם** בנו, הסכימו לכך חכמי דורו. כפי שתיאר בתשובה (סי' רנו) טעם הביטול הוא, שכאשר ראה שאנשים רבים מדברים במהלך החזרה, חשש לחילול ה' הנוצר מכך, וכן חשש לברכות לבטלה כיוון שרבים לא עונים 'אמן' אחרי ברכות החזן. לכן משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', ביטל את חזרת הש"ץ בתקנתה המקורית, וכאשר התפללו, היה הציבור מתפלל בלחש, ובמקביל היה החזן מתפלל בקול.

ב. **הרדב"ז** (ד, צד), שהיה גם רבה של מצרים, למעשה התנגד לתקנה זו, וטען ממספר סיבות שבזמנו היא לא רלוונטית. **הראשונה**, המתפללים בלחש מסיימים לפני החזן ומתחילים לדבר, כך שכל הטעם שבגיני ביטול הרמב"ם את חזרת הש"ץ לאחר תפילת לחש, אינו רלוונטי ויש לחזור לדין הגמרא. **השנייה**, בזמן הרמב"ם כל הקהילות במצרים נהגו כמותו, אך כיום אין הדבר כך, ויש לחוש שהדבר ייצור קהילות – קהילות ('לא תתגודדו'), ועדיף לחזור לדין התלמוד. **השלישית**, בזמנו, רבים בני התורה המקשיבים לחזרת הש"ץ, ולכן על אף שיש מספר מדברים, לא בגינם נבטל את חזרת הש"ץ. ובלשונו:

"וטעמא דעדיף מכולהו, שעתה יש תלמוד תורה הרבה במצרים מה שלא היה קודם לכן, ורובם ככולם בעלי תורה וכולם שומעים ושותקין בשעת חזרת התפילה, ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה. ואם יש מקצת שמדברים בשיחה בטלה, בטלין במיעוטן, ואותם שאינם בקיאים לא ילמדו מהם, שהם המעט, אלא ילמדו מהבעלי תורה אשר עונין אמן."

כיום, המנהג הרווח הוא לומר חזרת הש"ץ, וכדברי הרדב"ז. עם זאת, בחלק ממנייני התימנים יש נוהגים שלא לאומרה. יש בודדים הנוהגים שלא לקיים כלל חזרת הש"ץ וכתקנת הרמב"ם, ויש החוזרים רק בחלק מהתפילות, ומשמטים בפרט בתפילת מוסף של שבת, כאשר עיקר הטעם הוא לא חילול ה' הנוצר בעקבות דיבור בתפילה (שזו הייתה עיקר הסיבה לדברי הרמב"ם), אלא תשישות הציבור שהיה קם מוקדם בבוקר, ותפילתו הייתה מתארכת והיה צורך לקצרה.

חזן בימים נוראים

אם כן למעשה, בזמן הזה המנהג הרווח הוא לא לבטל את חזרת הש"ץ. עם זאת, לעובדה שחזרת הש"ץ איבדה את מטרתה, וכבר אין עניין להוציא את שאינם בקיאים ידי חובה, ישנה השלכה במינוי החזן. על אף שראינו שעל החזן לעמוד בדרישות גבוהות כדי שיהיה ראוי לשאת בתפקידו, כיוון שבזמן הזה הוא משמש בעיקר כתפקיד סמלי, לא מקפידים שיעמוד בכל הדרישות. דבר זה נכון בפרט בימות השנה, בהן לא מקפידים כלל, אך גם בימים נוראים, בהם לא מדקדקים במעלת החזן כבעבר.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה כדי שעוד אנשים יקראו...